

Osmanlyda kyn senet: Ýalynjaň bolmak

Category: Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Medisina, Sözler
написано kitapcy | 26 января, 2025

Osmanlyda kyn senet: Ýalynjaň bolmak OSMANLYDA KYN SENET: ÝALYNJAŇ BOLMAK

kitapcy.ru

Osmanlyda örän kyn senet-piše hökmünde ýalynjaňlyga (ýalynjaň – ýaranjaň, подхалим, ýallakçy) pes gatlakdakylaryň meşgullanýan käri hökmünde garalypdyr. Bu iş bilen meşgullanýan adamlar ujypsyzja hak-heşdek üçin gara başy gaýgyda gezipdir. Olar hojaýynlarynyň gözünden düşen wagty, şirin janlaryndanam el üzmeli bolupdyr

Osmanlyda meşgullanylan kärler jemgyýetiň sosiologiyasyna düşünmek üçin örän möhüm orun eýeleýär. Bularyň arasynda kofehana ýöredenler we dellekler hazır iň köp ünsi çekýänleri. Kofehana (afe) ýöretmek hemiše kyn bolupdyr Kanuny Sultan Süleýman we Myrat IV ýaly azmly soltanlar pitne-pesadyň we pyssy-pyjurlygyň öýüğü bolan bu ýerleri ýapdyrypdyr. Kofehanalara we kofä garşıy gadagan ediji permanlar hem bolupdyr.

Ähli päsgelçiliklere we gadagançylyklara garamazdan kofe we kofehanalar hakdaky fetwalar eýdip-beýdip böwsüldi.

Köşkdäkileriň özünüň kofehana monopolýasyny ele alyp, hut şondan düýpli gazanç çeşmesini edinmegi kofä bolan garaýsy üýtgetdi.

Şeýlelik bilen kofehana medeniýeti-de giňden ýaýrady, dürli-dürli görnüşlere girdi we osmanly jemgyýetiniň gurluşyny görkezýän özboluşlylyk gazandy.

Mysal üçin, «Mähelle kafesi» hemmeleriň gelip-gidýän, söhbet edişýän gür märekeli kofehanalaryň biridi. Hätzirlerem nirede bir ýasaýyş massiwinde şeýle kofehanalar bar bolsa, şol köne medeniýetiň dowamy hasaplanýar.

Ol ýerlerde esasanam gündelik meseleler hakda pikir alşylypdyr, şol sanda syýasy gürrüňleriň başy agyrdylypdyr.

«Ownuk telekeçiler kafesi» («Esnaflar kahvehanesi») Osmanlyda rowaç tapan kofehanalardandy.

Belli bir wagtdan soñ söwdanyň pulsy şular ýaly ýerde urmaga başlapdyr we söwdanyň gowy bolýan massiwlerins ýaýrapdyr.

Haliç, Eminönü, Aksaraý ýaly söwda merkezleri şeýle kofehanalaryň gür ýerleşen raýonlarydyr.

Ýanyçarlar harby gullugy taşlap raýat işine geçende, birinji başlaýan işleri kofehana ýöretmek bolupdyr. Soñ-soňlar «Tulumçylar kafesi» («Tulumbacılar Kahvehaneleri») diýlip tanaljak kofehanalaryň maýasy hekemlikden (külhanbeýlikden) toplanan pullar bilen üpjün edilipdir.

Bular ýaly ýerlere gelýän müşderileriň aglabasy Ýanyçarlar gwardiýasynda gulluk edýänler bolupdyr.

Mahmyt II Ýanyçarlar gwardiýasyny ýatyranda, şol kofehanalaryda ýumurmagy ýatdan çykarmandy.

Bulardan başga-da aşyklaryň ýazan şygylaryny okaýan «Aşyklar kafesi», «Garagöz we Meddahlyk» ýaly spektakllaryň oýnalan «Çalgyly kafesi», beň-tirýek çekilen «Afýon kafesi» stambully işszleriň üýşüp nard we küst oýnaýan «Tirýeki kafesi», metjitlere ýanaşyk gurlan «Ymarat kafesi» ýaly kofehanalar Stambulyň iň märekeli kofehanalaryndandy.

Dellekleriň işem kafe ýöretmekden aňsat bolmandyr. Osmanlyda dellekçilik diňe saç-sakgal syrmakdan, bejermekden ybarat däl

eken. Diş synçgamak, sünnet etmek, banka ýapdymak (hajamat), çyban ýardymak ýaly medisina işlerini-de dellekler edipdir. Şonuň üçin dellekler (sertaraşlar, berberler) «jerhet (iriň) aýryjy zähmetkeş» («esnaf-ı cerahat») hasaplanypdyr. Ýagny, dellek (berber) sözi – belli bir derejede kömekçi tebip manysyny beripdir.

Dellekleriň birinji işe başlan ýerleri kofehanalar bolupdyr. Her kofehananyň bir dellegi bar eken, emma kofehanalaryň ýygyýygydan ýapylyp durmagy, dellekleri özbaşyna ýer (dellekhana) açmaga mejbur etdi.

Osmalıda sertaraş (ser-terâş), hallak ýaly sözler bilenem tutulan delleklik ýokary agzalanylardan ötri o diýen halanýan kär bolmandyr.

«Kelem ýaly baş, on manada taraş» («Lahana kadar baş, on paraya tıraş») däbiniň terk edilip, «Ajam usuly, işilen yüplük usuly» («Acem usulü, ibrişim usulü») ýaly modalalaryň ýaşlaryň arasynda giňden ýaýramagy täzeçillige garşı cykýanylaryň delleklere garşı duşmançylykly pozisiýa geçmeklerine sebäp bolupdyr.

Delleklere garşı iň ýowuz gadagançylyk Myrat IV-iň döwründe boldy. Dellekhanalar diňe soltan aradan cykansoň gaýtadan açıldı.

Edil kofehana ýöretmek we dellekçilik etmek ýaly ýene bir kyn iş bardy: ýalynjaňlar (dalkawuklar)...

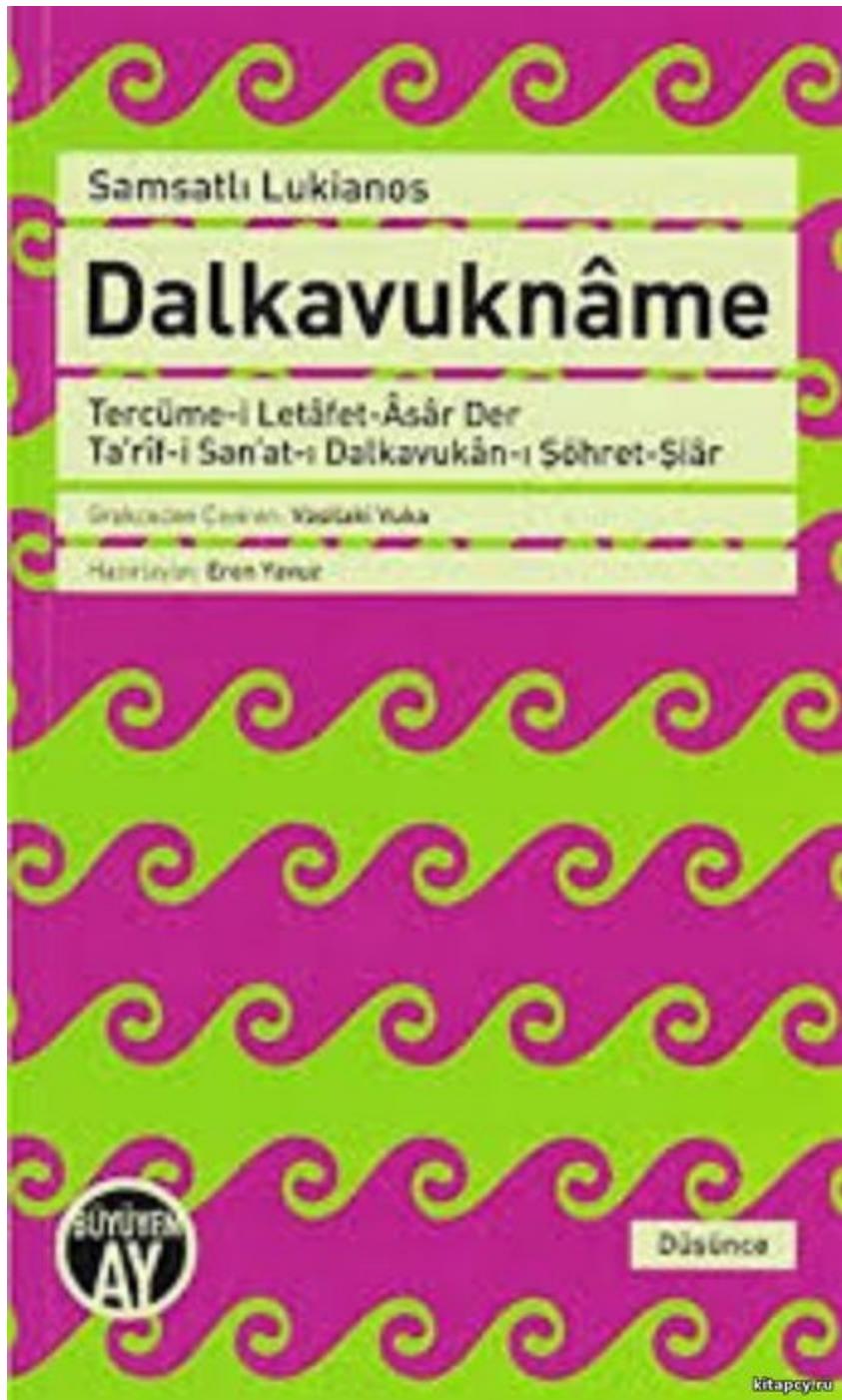
• **Ýalynjaňlyk özbaşyna bir kär**

Ýalynjaňlyk Osmanlyda giňden ýaýran kär bolupdyr. Soltandan başlap döwlet apparatynda işleyän köp sanly wezipeli işgär öz garamagynda birnäçe ýalynjaň saklapdyr we howandarlyk edipdir. Ýalynjaňlaryň esasy wezipesi – hyzmat edýän adamyny begendirmek bolupdyr, emma kimdir biri bilen oňsuksyzlyk bar wagty, ýaranjaňlar hojaýylarynyň haýryna garşıdaş tarapy utandırmak we şahsyyetine dil ýetirmek üçin dürli maksatlar bilen ulanylypdyr.

Reşat Ekrem Koçu bu bedibagt kär bilen meşgullanýanlary şu sözler bilen gürrüň berýär:

«Işı-aladası başgalary begendirmek bolan ýalynjaňlyga pes adamlar alnypdyr we olara serpuş (şapka, başgap) hökmünde garamaýaklaryň, begzadalaryň, harbylaryň serpuşy bolan külah (şypyrtma) geýdirme mümkünçiliği bolmandy. Olar şypyrtmalaryna näme orasalar orasyn, ýa-da dalkülah hem bolsa, ýa garamaýaklar bilen ýa harbylar biken bulaşdyryljakdy. Kawuk (kapýuşon, şapka, başgap) bolsa hemise üstüne bir zat oralyp, geýilen serpuş bolandygy üçin beýle pes adamlara serpuş hökmünde ýörite kawuk saýlanyp alyndy we köpçüligiň içinde derrew göze ilmezligi üçinem «dalkawuk» bolmagy, ýagny, kawuklaryna hiç zat oramazlyk buýruldy. Şeýtmek bilen tapawutlandyryjy alamatlary bolan serpuşlaryna seredip, «dalkawuk» adyny goýdular».

Osmanly ýalynjaňlary (dalkawuklary) hojaýylaryny birem tankyt etmändir ýa-da ony pese düşürjek hereketleri etmändir, emma hojaýylarynyň garşıdaşlaryna gönükdirip batyrgaý we gazaply oppozision iş alyp barypdyr.

Şular ýaly juda howply iş bilen meşgullanýandyklary üçinem olaryň ýasaýsy kyn bolupdyr. Koçunyň ýuze çykaran maglumatlarynda ýalynjaňlaryň Mahmyt I döwründe sosial taýdan howpsuzlygyň üpjün edilmegini talap edendiklerini görýärис:

«Eýesiz ýalynjaň gullaryň patyşaha arzy-haly.

Her ýyl Oraza aýy gelende, Stambulda çagyrylsak-çagyrylmasak agzaçarlara gidýärис. Ulamalaryň, döwlet işgärleriň, wezipe eýeleriniň saçagynda dürlü nazy-nygmatlardan, mürepbelerden, pisse-maňyzlardan, şerbetlerden, towuk butlaryndan, almaz paralardan (kökelerden), halwalardan, gaýmakly kökelerden,

cörekden, şerbetlerden garnymyzy doýurýarys, üstesine göbek şybygydyr kofe-de mürähet edilýär. Emma aramyzda käbir terbiýesizler bolup, edebe sygyşmaýan hereketleri we nysaklary bilen bize arkadag bolup duran hojayýnlarymyzyň çetine degýär, zyýany-da hemmämize bolýar.

Ýalynjaňlyk berk düzgünleşdirilmese jümlämiziň açlykdan öljeti äşgärdir. Gadymy düzgünlere we kanunlara laýyklykda täzeden düzgünleşdirmegini; aramyzdan bolgusyzlary aýryp bermegiňizi, özünü alyp barşy we gylyk-häsiýeti bilen hemmämiziň göwnünden turýan Şakir agany hemmämize baş edip goýulmagyny, ýalynjaň kärde işleyändigine güwä geçýän şahadatnama berilmegini nyýaz edýärис. Emir we perman bermek döwleti güýçli soltan hezretleriniňkidir.

Gol: Ýalynjaň (dalkawuk) gullary».

Patışanyň söygüli we eýesiz gullary arzy-hallarynyň aşagyndan kärlerine gelişýän aýratynlyklary-da ýazmagy ýatdan çykarmandyrlar:

«Ýalynjaňlar ýokary gatlakly adamlaryň huzuryna girende olaryň eteginden (syýyndan) öpýärler. Oturmaga-da otagyň bări başynda goýlan münderler berilýär. Biziň borjumyz öý eýesiniň hüý-häsiýetine we özünü alyp barşyna ugurdaş gopmak, halanylmajak sözleri aýtmakdan saklanmak. Öý eýesi näme diýse, garaşylşyndanam beter görnüşde tassyklamajagymyza we onuň garşysyna ýeke söz diýmejegimize, özümize berlen hak-heşdegiň köpdüğini-de kärdeşlerimiziň ýanynda aýdyp magtanmajagymyzy bilmegiňizi isleyärис».

Osmanlyda örän kyn senet-piše hökmünde ýalynjaňlyga pes gatlakdakylaryň meşgullanýan käri hökmünde garalypdyr. Bu iş bilen meşgullanýan adamlar ujypsyzja hak-heşdek üçin gara başy gaýgyda gezipdir. Olar hojaýylarynyň gözünden düşen wagty, şirin janlaryndanam el üzмeli bolupdyr.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Anna, 11.08.2023 ý. Geň-taňsy wakalar